साहित्य संसार

नेपाली साहित्य र संस्कृति प्रति प्रतिबद्ध

विक्रम संवत् र विक्रमादित्यलाई नागरिकता दिने प्रयत्न गलत हो
(सन्दर्भ- नयाा वर्ष)

डा- कविताराम श्रेष्ठ

वंशावलीका शोधकर्ता लेखक वासुपासाजीले मलाई केही दिनअघि फोनमा आˆनो “काभ्रेसिन्धु वृतान्त” भन्ने पुस्तक प्रकाशित भएर बजारमा आएको जानकारी दिनुभयो। उहााको यस पुस्तकमा विक्रमादित्य नेपाली राजा भएकाले उनैद्वारा स्थापित विक्रम संवत् नेपाली संवत् हो भनेर प्रमाणित गर्ने लेखसमेत परेको कुरो मलाई वताउनुभयो।

इ.पू. ५७ सालमा मालवीका सातबाहन राजा सातकर्णीले विदेशी राजाहरूलाई खेदेर आाफूलाई विक्रमादित्य भनी विक्रम संवत् चलाएको प्रमाण भारतीय इतिहासले दिन्छ (मेडिएभल नेपाल पृ. ७४)। भारतको इतिहास हेर्दा विक्रमादित्य कुनै राजाको नाम होइन तर विदेशी शासकलाई धपाउने पराक्रमको लागि राजाहरूले धारण गर्ने उपाधी भन्ने बुझिन्छ र भारतमा विभिन्न समयमा ६ वटासम्म यस्ता विक्रमादित्यहरू बनेका देखिन्छन्। विक्रम संवत् नै स्थापना गर्ने विक्रमादित्यलाई आजको नेपाली माटोमा जन्मिएका व्यक्ति मान्न मलाई कठीन भयो।

वासुजीले उक्त पुस्तकमा “विक्रम संवत्” भन्ने लेख एउटा लाकोक्तिको आधारमा तयार गर्नुभएको रहेछ। त्यस लोकोक्तिले पनौतिमा तपस्या गर्ने एउटा युवा ऋषीको स्खलित वीर्य एउटी युवतीले संयोगवश खानपुग्दा गर्भवति भई विक्रमादित्यको जन्म हुन्छ र युवाअवस्थामा पुगेपछि कान्तिपुरका सन्तानहीन राजालाई रिझाएर उनी उत्तराधिकारी बन्दै राजा नै हुन पुगेको प्रशङ्ग हाल्दछ। कथाले अरू भन्छ, बुढो धर्मपिताको मृत्यु हुादा विक्रमादित्य विरक्त हुन्छन् र राजपाठ छोडी वैशालीतर्फ जान्छन् जहाा उनले उल्लेखनीय काम गर्दछन्। यस लेखले मूलरूपमा भन्दछ कि भारतीय भूमिमा उनले ख्याति बढाएकैले उनलाई भारतीय बनाउने खेलहरू रचिए। वास्तवमा उनी नेपाली हुन् र उनले चलाएका संवत् त्यसैले नेपाली नै हो।

लोककथाहरूले केही न केही सङ्केत त बोकेकै हुन्छ। तर विडम्बना यो छ कि युगौंसम्म जनजीब्रोबाट निरन्तरित हुनपुग्दा पूर्वकथाले भिन्न रूप लिन्छ नै। नेपालको इतिहास हेर्दा विक्रम संवत् स्थापना भएको समय इ.सं. ५७ सालतिरका राजवंशको प्रमाणिक खाका पाइन्न। साथै विक्रमादित्य नेपालको भूमिमा जन्मेका र उनी राजा बनेका प्रमाण पनि कतै मिल्दैन। बरू एधारौं शताब्दीका कर्नाटकका चालुक्यवंशी विक्रमादित्य षष्ठका सामन्त नान्यदेवले ई.सं. १०९७ मा राजा वामदेवको समयमा सिम्रौनगढबाट नेपाल आक्रमण गरी उनका थिती यता बसाल्न खेजेका प्रमाणहरू भने पाइन्छन्। यही तथ्यसाग यो लोककथा गोलमटोल भएको हो भन्ने मलाई लागेको छ।

शाहकालपूर्व नेपाल उपत्यका बाहिरका राज्यहरूमा विक्रम संवत् तथा शक संवत् प्रयोग भइरहेको भएपनि नेपालमा नेपाल संवत्मात्र प्रयोग भइआएको थियो । सोह्रौ शताब्दीमा पहिलोपल्ट जयार्जुन र जयस्थितिमल्लले विक्रम संवत् र शक संवत्को प्रयोग गरेको पाइन्छ र त्यो पनि जम्माजम्मी तीनपल्ट मात्र (मेडिएभल नेपाल पृ. ७४) । नेपालमा नेपाल संवत्को निरन्तरता नेपाल एकिकृत भएपछि पृथ्वीनारायण शाहको पालामा आएर टुट्यो । उनले आ^ना टकमा शक संवत्को प्रयोग गरे । विक्रम संवत्ले त धेरै पछि राजा त्रिभूवनको पालामा चन्द्र शमसेरको चाहनाबाट राजकीय स्थान पायो । राजकीय स्थान पाएको समय छोटै भए पनि यो अब नेपालले प्रयोग गर्न लागेको संवत् भएकोले नेपाली संवत् बनिसककेको छ । विदेशी व्यक्तिले कृतिम नागरिकता लिएर त नेपाली बन्नसक्छ भने नेपाली राजकीय मान्यता पाउने संवत् नेपाली भयो नै ।

विक्रमादित्य नेपाली थिए कि भारतीय ? भन्ने विवाद मलाई उति जाच्दैन । हामी २०६० वर्ष अधिका विक्रमादित्यका कुरा गर्दैछौ जुन वेला भारत वा नेपाल भन्ने देश बनेकै थिएनन् । पन्ध्र सोह्रसय वर्षभित्र यताका धेरै शासकहरू आजका भारत र पाकिस्तानका भूमि पर्ने ठाउाहरूबाटै आएर नेपाल निर्माणमा लागेका स्पष्ट हुन्छ । धेरै हामी आजका नेपालीहरू पनि त्यतैबाट उनै शासकहरूका साथ आएका छौ । धेरै त्यसरी नै उता पनि गएका छौ । हाम्रालागि कहिले देश यता पर्‍यो कहिले उता । कहिले उताका भूमि हामीतिर परे कहिले हाम्रा भूमि उता परे । सबै अर्थमा हामीले सोच्नुपर्ने यो हुन्छ कि साधैसाधै देश हामीतिर नै परे, सबैकालमा देश हाम्रै बन्यो । परापूर्वकालका साास्कृतिक धरोहरहरूलाई आजको राष्ट्रियताको आधारमा तेरोमेरो भनी झगडा गर्नु निश्चय नै मिल्दो कुरो छैन । आजका भारत पाकिस्तान, वङ्गलादेश, भूटान, श्री लङ्का र नेपालका भूभागमा निर्मित सास्कृति यीनै भूभागमा बस्ने हामी समस्त जातीजनजातीले साझारूपमा विकसित गरेका हौ । त्यसमा तेरोमेरो छुट्याउन सकिन्न । मलाई बुद्ध र जनकलाई नेपाली भनेर र राम र कृष्णलाई भारतीय भनेर नागरिकता दिादा साह्रै अप्ठेरो कुतकुतिको अनुभूति हुन्छ । अनि विक्रमादित्य वा उबाट स्थापित संवत्लाई पनि आाफूसम्मत नागरिकता प्रदान गर्दा ममा त्यही हाल हुन्छ ।

प्रस्तुत लोककथाको विक्रमादित्य पनौतिमा जन्मेका वा नेपालका राजा बनेर वैशाली गएका भनिएको छ । यो प्रशङ्ग मैले जोड्याउन खोजेको छैठौ विक्रमादित्यको इतिहाससाग मिल्दैन र पनि उनका सामन्त नान्यदेवले नेपालमा आक्रमण गरेर विजय गरी उनका थिति यता स्थापना गर्दा उनै विजेता विक्रमादित्यको विजयगान वा प्रशस्तिहरू यता प्रवाहित भएको हो भन्ने अड्कल काटने ठाउा भने छ । सानासाना राज्यहरू संचालन गर्ने यताका जनताका लागि हज्जारौ माइल टाढाका राजाले हज्जारौ मसिना राज्यहरू एकिकृत गर्दै नेपालसम्म आउाने राजाको व्यक्तित्व सामान्य हुने कुरै थिएन । स्मरण रहोस् भारतकै इतिहासमा समेत विधिवेत्ता विज्ञानेश्वरलाई हिन्दु कानून सङ्गह रचना गर्न लगाई हिन्दु समाजमा थितिसमेत बसाएका कारणले यी राजाका शासनकाललाई हिन्दु कानुनको इतिहासमा युगान्तकारी मानिएको छ (प्राचीन भारत पृ १६१) । यस्ता राजा पाउादा स्थानीय जनमानसले मुग्धकण्ठसाथ उनलाई आदर्श नायक बनाएर कथा रचे नै । साथै कालान्तरमा यतैका जन्मजात राजासमेत बनाइदिए ।

विक्रमादित्यहरूका हज्जारौ हज्जार वीरगाथा आजका भारत, पाकिस्तान, वङ्गलादेश र नेपालका भूभागमा युगौादेखि प्रचलित छन् । यीनबाट स्पष्ट हुन्छ इतरसंस्कृतिका विदेशी आक्रमण र उनीहरूका स्थापनाको विरुद्ध ससाना राज्यहरूलाई सङ्गठित गर्दै लड्ने, जित्ने र आ^ना सास्कृतिको सरक्षण गर्ने पराक्रमी राजाहरूलाई विक्रमादित्य मानिन्थ्यो । इतिहासले त त्यस्तै अभिष्टमा ज्यान दिने राजाहरू स्वयलें आाफूलाई गर्वसाथ विक्रमादित्य बनाएका प्रसङ्गहरू दिन्छन् ।

वैदिक युगमा भारतवर्ष सानासाना जन (गाउा) हरूमा विभाजित थियो । यीनै जनहरूलाई शासकहरूले जित्दै एकिकृत गरेर रामायण, महाभारत, पुराण तथा बौद्धग्रन्थहरूमा वर्णित अङ्ग, मगध, काशी, कोशल, वृज, मल्ल, चेदी, वत्स, कुरु, पााचाल, मत्स्य, शुरसेन, अश्मक, अवन्ति, गान्धार, कम्बोज आदि प्रख्यात जनपद बनेका थिए । यस्ता जनपदलाई युद्धबाट जितेर ठूला महाजनपद बनाउन र अश्वमेध यज्ञ गरी चक्रवर्ती राजा बन्न त्यसकालका राजाहरू साधै आाफाआाफैमा मारामार गरिरहन्थे र विदेशी आक्रमणविरुद्ध लड्न साह्रै कमजोर

थिए । यही कमजोरकिो फाइदा उठाउादै ई.पू. ३२७ सालमा यवन (ग्रीक) राजा सिकन्दरले पश्चिमतिरका धेरै जनपदहरू हत्याएर खैलावैला मच्चाए । हिमालयको दक्षिणमा व्रम्हपुत्रदेखि विन्ध्याचलसम्मका महाजनपद जितेर ठूलै साम्राज्य बनेका मगधलाई भने उनले छुन सकेनन् । यसबाट जनताले एकिकृत राज्यको महत्तालाई बुझे । सिकन्दरले आ^ना प्रतिनीधिलाई शासन भार सुम्पेर फर्केपछि चाणक्यको नेतृत्वमा वाहीकमा विद्रोह भयो र चन्द्रगुप्त (इ.पू. ३२३ देखि इ.पू २९८ साल) ले पंजावबाट यवनहरूलाई खेदेर मगधसमेत जिती हिन्दुकुश पर्वतसम्मका भागलाई एकिकृित मगध साम्राज्य बनाए । यसलाई पछि विन्दुसारले दक्षिणतिर र अशोकले पूर्वतिर विस्तारित गरे । तर अशोकका उत्तराधिकारीहरूले यसलाई एकिकृत राख्न सकेनन् । यवनहरू इ.पू. २०० सालमा फेरि आक्रमण गरेर हज्जारौा माइलसम्म जित्दै पाटलीपुत्रमै आइपुगे । यसवखत अरू विदेशीहरूको पनि आाखा यसतर्फ गढ्यो । मध्ये एशियाका शक (सिथियन) हरूले मथुरा, गान्धार, उज्जैन, सिन्ध, दक्षिणापथ जित्दै उत्तरपश्चिमका धेरै भागहरू आ^नो अधिनमा पारे भने पार्थियन (पल्हव) हरू पसेर पश्चिम गान्धार विजय गरी वेग्लै राज्य स्थापना गर्नपुगे । त्यस्तै कुजुल कुशाणले हिन्दुकुष पार गरेर यता स्थापित भए र विम र कनिष्क (७८-१०० इ) ले पंजावसमेत आजका प्रायः सबै उत्तरी भारतबाट यवनहरूलाई निकाले । यसरी इसापूर्वका प्रथम शताब्दीमा त्यो वृहत प्राचीन मगध साम्राज्य छिन्नभिन्न भएको मात्र होइन, तथा विदेशीहरूको रजाई मात्र भएको होइन यहाांका जनतालाई कज्याउन विदेशीहरूको होडबाजी नै भइरह्यो । यहाांका जनताले आ^नै भूमिमा विदेशीहरूको दमनबाट दाससरह पीडित भइरहन पऱ्यो ।

विदेशीहरूको दमनबाट वाक्क भएका दक्षिणी राज्यहरूमा हिन्दु राष्ट्रबादी भावनाको जागरण भयो र कलिङ्ग तथा मालवाले विद्रोह गरी आाफूलाई स्वतन्त्र पारे । कलिङ्गराज खारवेलले इ.पू. २१० सालमा उत्तरापथबाट र वसुमित्रले सिन्धुक्षेत्रबाट शकहरूलाई खेदे । बसुमित्रले त पतंजलीको पुरोहित्याइामा गर्वसाथ अश्वमेध यज्ञ नै गरे । मालवीका राजा सातकर्णी (इ.पू. १००- इ.पू.४४ साल) ले अझ ठूलो पराक्रम गरे । उनले पश्चिमी देक्कनका शक्तिसाली सरदारहरूलाई सङ्गठित गरेर शकहरूको नगरमै पसेर उनीहरूलाई खेदे र अश्वमेध यज्ञ गर्दै दक्षिणापथ, सौराष्ट्र र गुजरातबाट समेत उनीहरूलाई निकाले । यसको गर्वमा सातकर्णीले आाफूलाई “सकयवनपल्हवनिसूदनस” अर्थात शक, यवन, पल्हव का नाशक भने र विक्रमादित्यको उपाधीलेसमेत विभूषित गरे ।

यी प्रथम पटक विक्रमादित्यको उपाधी धारण गर्ने सातबाहन बंशका गौतमीपुत्र सातकर्णीका राज्य उत्तरमा मालवादेखि दक्षिणमा कर्णटकसम्म विस्तारित भयो र अ^नो गणको प्रतिष्ठालाई स्थापना गर्न उनले इ.पू. ५७ सालमा नयाा संवत् शुरु गरे जसलाई विक्रमादित्यको नाममा विक्रम संवत् भनियो । कुनैकुनै विद्वानको भनाइ छ सिन्धुको तराइ क्षेत्र पहिलो शताब्दीमा पल्हवको हातमा गयो र उनैका शासक अजे्रश प्रथमले इ.पू. ५८ सालमा एउटा संवत् चलाएका थिए त्यसैलाई सातकर्णीले इ.पू. ५७ सालमा निरन्तरित गराए र पछि उनैको नामबाट यो विक्रम संवत् भनियो (प्राचीन भारत, पृ. १००) ।

विक्रमादित्यको उपाधी पछि गएर पााचौ शताब्दिमा चन्द्रगुप्त द्वितियले धारण गरेका पाइएको छ । उनले पनि एउटा कामपिपासु अत्याचारी सकशासकलाई स्त्री भेषमा मारेको प्रशङ्ग भारतीय इतिहासमा आउाछ । आठौा शताब्दीको पूर्वार्द्धमा पल्लवी राजासाग अथक लडाइा लडने पुलकिशनको द्वितीय पुत्रले आाफूलाई विक्रमादित्य प्रथमको उपाधीले विभूषित भरेभने उनैका नातिले पनि पल्हवहरूलाई हराएकै कारणले विक्रमादित्य द्वितीयको उपाधी लिए । गुप्तकालमा प्राचीन भारतले एकिकृत भारतवर्षको रूपमा राम्रै कााचुली फेऱ्यो तर एधारौा शताब्दीतिर आइपुग्दा फेरी कमजोर बनी विदेशीहरूको आक्रमणबाट छिन्नभिन्न हुन पुग्यो ।

एघारौा शताब्दीको शुरुवातदेखि भारतमा यमीनी र तुर्की इस्लामहरूले आक्रमण गरे र उत्तरपश्चिमका सबैजसो क्षेत्र हत्याएर लुटपाट, दमन र धार्मिक अत्याचार गर्नलागे । प्राचीन साम्राज्य छिन्नभिन्न भएको यो स्थितिमा बचेखुचेका हिन्दुसमाजका पूर्वसामन्तहरू राहतका लागि आशाका केन्द्र बन्नपुगे । यस्तैमा चेदि कालाचुरीका गाङ्गेय, मालवाका सिन्धुराज अनि कर्नाटकका त्रिभुवनमल्लले त्यो वोडा उठाए र त्यसरी नै विदेशीहरू धपाउादै अफूलाई आ^ना युगका विक्रमादित्य वा नवसाहसाङ्कका उपाधीले सगर्व विभूषित गरे ।

चालुक्य बंशका आहवमल्लको दोस्रो छोरा त्रिभूवनमल्ल विक्रमादित्य षष्ठनै नेपालको इतिहासमा देखिने विक्रमादित्य हुन् । उनले शक संवत् मासेर नयाा संवत् स्थापना गरे भन्नेसमेत उल्लेख भारतीय इतिहासमा पाइन्छ (प्राचीन भारत, पृ १६१) । वासुजीले सङ्कलन गर्नुभएको लोकोक्तिले दिएको विक्रमादित्यद्वारा संवत् स्थापनाको प्रशङ्ग यो प्रशङ्गसाग मिल्न आउाछ । तर, पूर्ववत् विक्रम संवत्को निरन्तरता यो थियो भन्नभने मिल्दैन, किनभने यी विक्रमादित्य त ११५४ वर्ष पछिका विक्रमादित्य षष्ठ हुन् । यस्तो लाग्छ विक्रमादित्यको आदर्श बोक्ने यी विक्रमादित्य षष्ठले आदिविक्रमादित्यद्वारा इ.पू. ५७ सालमा स्थापित विक्रम संवत्लाई निरन्तरित गरेका थिए ।

उ वेला ससाना हज्जारौा राज्यहरूमा विभाजित हिन्दु राष्ट्रहरूका जनताले विक्रमादित्यलाई साझा रूपमा आˆना आदर्श नायक बनाए । सबै हिन्दु राष्टहरूले विक्रमादित्यका परम्परालाई आˆना बनाए । भूमि त कहिले यताका बने कहिले उताका, तर व्यक्तिविशेषको लागि देश साधैं आˆनै रहे । सबैले त्यसैले युगयुगका विक्रमादित्यहरूलाई आˆनै भूमिमा जन्मेका महान पराक्रमी राजा माने । यसरी नै चालुक्य राजवंशको शासन भोग्ने पनौतिले पनि विक्रमादित्यलाई आˆना बनाए । विक्रमादित्य नेपाली थिए चाहि नभनौा किनभने त्यसवेला आजको नेपाल बनेकै थिएन । उनी भारतीय पनि होइनन् किनभने त्यसवेला भारत पनि आजको बनेको थिएन । उनी अर्थात त्रिभुवनमल्ल विक्रमादित्य षष्ठ सीमापारी र वारी दुवैको संस्कृतिका धरोहर हुन् । एउटै विक्रमादित्यको कुरा के विक्रमादित्य परम्पराका आदिविक्रमादित्य नै यता र उताका साझा साास्कृतिक धरोहर हुन् । विक्रमादित्यहरू कुनै राजनीतिक भूगोलको सीमामा बााधिएका थिएनन् र बााध्न सकिन्न पनि ।

Email : info@ipatra.com
P.O.Box 133-011 Peitou 112, Taipei ,Taiwan
www.ipatra.com
इपत्र डट कम